

SZABÓ PALÓCZ ORSOLYA¹

POLITIKAI ELLENSÉGKÉPZÉS A COVID-19 JÁRVÁNY TÜKRÉBEN

ABSZTRAKT

Jelen tanulmány az ellenségképző retorika természetének egy speciális szegmensét, az ellenségképzésnek – tágabb értelemben a politikai diskurzusok valóságkonstruáló jellegének – a hatalmi viszonyokkal kapcsolatos összefüggéseit vizsgálja, mindenekelőtt a COVID-19 járványhoz kapcsolódó válságnarratívák tanulmányozásán keresztül. A vizsgálódás elméleti keretét a plebisciter vezérdemokrácia koncepciója (Körösenyi et. al., 2020) adja, amelyet annak módszertani realizmusa tesz igazán alkalmassá a jelenség vizsgálatára. Az esettanulmányi vizsgálódás szűkebb területét az Orbán Viktor miniszterelnöknek a koronavírus-járványhoz kapcsolódó felszólalásai által meghatározott válságnarratíva jelenti, a miniszterelnök 2020. szeptember 1. és 2020. december 31. közötti időszakban elhangzott beszédeinek, felszólalásainak és interjúinak közelebbi vizsgálatán keresztül, elsősorban a hatalmi-politikai vonatkozások feltérképezésére, illetve a politikai ellenségképzés technikáinak beazonosítására fókuszálva.

Kulcsszavak: *diskurzív politikatudomány, politikai vezetés, válsághelyzet, narratív ellenségképzés*

Bevezetés²

Az ellenségkonstruáló nyelvi-retorikai eszközök megléte a politikai diskurzusokban aligha okoz meglepetést a politikával valamelyest is foglalkozó olvasó számára, komolyabb kérdéseket vet fel ugyanakkor annak megítélése, illetve megértése, hogy ezek az ellenségképző diskurzusok milyen szerepet töltenek be, milyen *funkcióval* rendelkeznek a tágabb politikai folyamatok tekintetében –

¹ Tudományos segédmunkatárs, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Politológiai Tanszék, ORCID: 0000-0001-7995-3864.

DOI: 10.15170/PSK.2021.02.02.03

² „AZ INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM ÚNKP-21-3 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.”

feltételezve természetesen, hogy ezek a jelenségek túlmutatnak az egyes aktuálpolitikai kampányfogásokon, a pillanatnyi politikai előnyszerzésen. Jelen tanulmány ezeknek az összefüggéseknek a feltárására, az ellenségkonstruáló folyamatok politikaalakításban, a hatalmi-politikai viszonyok formálásában betöltött szerepének mélyebb megértésére törekszik, különös figyelemmel arra, hogy ezek a funkciók miként módosulnak egyes válságidőszakok – jelen esetben a koronavírus-járvány okozta válsághelyzet – idején, illetve, hogy milyen szerepet játszik mindebben az aktuális politikai vezető karaktere, hozzáállása és a válságkezelés tekintetében meghozott döntései.

Mindezen összefüggések megértéséhez mindenekelőtt a diszkurzív politikatudomány, illetve a politikai gondolkodás szakirodalmát hívjuk segítségül, kiegészítve a politikai vezetéskutatás eddigi eredményeivel, szemléletmódjával, valamint a 2010 utáni magyarországi politikai berendezkedés leírására vizsgálódásunk szempontjából leginkább alkalmas rezsimtípus, a plebiszciter vezérdemokrácia elméletének sarokpontjaival. Az elméleti keret rövid áttekintése után a tanulmány második részét az annak alapjául szolgáló empirikus esettanulmányi vizsgálódás eredményeinek bemutatása követi, amely az inkumbens politikai vezető, Orbán Viktor nyilvános megnyilvánulásait manuális kódolással elemezve igyekszik választ adni arra a kérdésre, hogy formálta-e, és ha igen, hogyan a miniszterelnök diszkurzív módon a politikai-hatalmi viszonyokat a koronavírus okozta járványhelyzet felhasználásával. A miniszterelnöki megnyilvánulások elemzésének főbb sarokpontjait az azokban megjelenő ellenségképek beazonosítása, a helyzet értelmezésének meghatározása, az alkalmazott nyelvezet jellegének vizsgálata, illetve a beszélő által hivatkozási-legitimációs alapként használt tényezők beazonosítása jelentették.

Elméleti keret

A politikai ellenfelek kijelölése természetes velejárója a politikai gondolkodásnak (Schlett, 2018), ahogyan az ellenségkonstruáló politikai narratívák, illetve az egyes ellenségképző retorikai elemek alkalmazása is a politikai kommunikáció szerves részét képezi, és ahogyan a demokratikus politikának is az alapvető jellegzetességei közé tartozik, hogy az adott politikai közösségeken belül a viszonyokat és határokat folyamatosan újrakonstruáló, legalizált és nyílt verseny folyik a politikai élet különböző szereplői között (Szabó, 2016).

A politikai ellenfelek ugyanakkor nem eleve adott tényezői a modern politikai folyamatoknak, hanem egy „diszkurzív praxisban keletkeznek és múlnak ki, konstruálódnak és dekonstruálódnak” (Szabó, 2016: 469). Ez a folyamat azonban nem egy semleges térben, hanem a politika *szimbolikus* és *kulturális meghatározottságokkal terhelt*, erőszakosan diszkurzív jellegű, *konstruált* valóságában megy végbe, amelyben magától értetődően kerülnek előtérbe a hatalom szimbolikus eszközei és az általuk felvázolt, illetve megerősített helyzetértelmezések, valóságkoncepciók és tudásstruktúrák. Ahogy arra Böcskei Balázs is rámutat, mindez következményként magába foglalja, hogy a nyilvánosság és a politika észlelésekor elkerülhetetlenül számolnunk kell bizonyos mértékű tény-pluralitással, versengő valóságkoncepciók meglétével, s legitimitást kell tulajdonítanunk bizonyos polémiát konstituáló tényértelmezésnek is, elfogadva, hogy a politikában nem létezik objektív valóság, ahogyan a (tudományos) megismerés esetében is csupán egy adott, a megismerés során működtetett modell tényeivel számolhatunk (Böcskei, 2019).

A politikai szimbolikus eszközei (ld. szimbólumok, rítusok, mítoszok) közül is kiemelkedik tehát a *politikai nyelv szerepe*, amely e versengő igazságkoncepciók, hiedelem- és tudásstruktúrák megalkotásának és társadalmi elfogadtatásának, a kulturális definíciók megfogalmazásának és a valóság értelmezésének egyik legfőbb eszközeként a politikai kommunikáció puszta közvetítőjén túlmenően a politika és az azt meghatározó hatalmi struktúrák *konstitutív eszközeként* is funkcionál (Zentai, 1997).

A politikai nyelvnek arra a jellegzetességére, hogy képes a társadalmi-politikai környezet alakítására, Gianpietro Mazzoleni is reflektál, amikor felhívja a figyelmet politika és beszéd, azaz politika és diszkurzív cselekvés elválaszthatatlanságára és egymásra épülésére (Mazzoleni, 2006: 102). Mindez egybevág Szabó Márton megközelítésével is, miszerint „az ember beszélve cselekszik és tetteinek mindig beszéd- vagy szövegstruktúrája van” (Szabó, 2016: 20), így az ellenségképző diskurzusok vonatkozásában is szavakkal véghezvitt cselekvésként aposztrofálható az ellenség kijelölését és meghatározását célzó, s gyakran performatív elemeket is magával hordozó beszédmód. Mint azt mindezek tükrében Pál megállapítja, „a politikai ellenségdiskurzus tehát tulajdonképpen erőszakos beszédaktusok szövedéke” (Pál, 2019: 166). Mindezt fontos elkülönítenünk ugyanakkor a gyűlöletbeszéd alapvetően kollektív negatív

érzületek verbális kifejezésére utaló fogalmától, amely a politikai nyelvet tevőleges politikai erővé alakító, tényleges háborús diskurzusoknak is alapvető komponense lehet (Bugarski, 1997), és amellyel szemben az ellenségkonstruáló politikai diskurzusokban olykor megjelenő „háborús retorika” mintegy metaforaként, a nyelv egy meghatározott módon történő felhasználására utal.³

Mindez összhangban áll magának a politikai gondolkodásnak azzal a sajátosságával is, hogy az mindig valamiféle *cselekvésre* irányul. Schlett István a politikai gondolkodás mibenlétéről írott átfogó munkájában a politikai cselekvőképesség megteremtését jelöli meg, mint a politikai gondolkodás elsődleges mozgatórugóját – ahogyan rámutat, „a politika egyik szerkezeti összetevőjét alkotó politikai gondolkodás *differentia specificája* a *politikai cselekvésben* betöltött *szerepében* ragadható meg” (Schlett, 2018: 46). Eszerint a politikai közösség cselekvőképességének megvalósítása érdekében tehát a politikai gondolkodásnak minden esetben ki kell térnie 1) az adott politikai kontextus, a *helyzet* értékelésére és *értelmezésére*, ezzel szoros összefüggésben 2) a kívánatos politikai cselekvés irányának meghatározására, a hosszabb és rövidtávú *célok kijelölésére*, 3) e célok megvalósításának módjára, valamint a megvalósításhoz szükséges eszközök kijelölésére, azaz a *program* megfogalmazására, továbbá 4) a célok megvalósítására alkalmas személyek körének kijelölésére, vagyis annak meghatározására, ki képes a felmerülő problémák leghatékonyabb módon történő kezelésére. Utóbbi aspektus hangsúlyosan magába foglalja az *önmeghatározás* kérdését, amely – újfent – szoros összefüggésben áll az ellenségképzésnek a politikai gondolkodásban betöltött funkciójával is, hiszen – mint arra Schlett is rámutat – a „politikai tevékenység nemcsak valamiért, hanem valami ellen is irányul, fel kell ismerni, meg kell nevezni az ellenfelet, értelmezni kell tevékenységét, fel kell ismerni szándékait, lehetőségeit, képességeit, meg kell találni gyenge pontjait, választ kell adni érveire (...)”. Az ellenség kijelölése a politikai diskurzusokban tehát nem szükségszerűen önkényes mozzanatként van jelen, hanem az *önmeghatározás* – s általa a politikai közösség cselekvőképességének megteremtése – szerves részét képezi (Schlett, 2018: 41-49).

³ A gyűlöletbeszéd napjainkban használt fogalmának Pál négy fő jelentésmezőjét határozza meg: eszerint (1) társadalmi-, (2) pártpolitikai-ideológiai-, (3) jogi-, és (4) absztrakt-tudományos jelentésmezőben vizsgálható a fogalom mibenléte (Pál, 2015).

Mivel a válsághelyzet (vagy annak képzete) szorosan kapcsolódik a politikai vezető helyzetértelmezéséhez, maga a vezetés is felfogható egyfajta komplex *történetmeselési folyamatként*, amelyben a vezető saját interpretációját társítja egyes politikai folyamatokhoz (jelentésátadás), és amelyben különböző narratív szerepeket határoz meg mind saját maga, mind pedig a vele szembenállók számára (Gardner 2011; Metz, 2017b; Molnár 2020).

A vezető számára ebben a konstrukcióban „a valóság mércéjét a közönség valóságképe jelenti”, vagyis az, hogy az általa megalkotott narratíva (történet) mennyire esik egybe az állampolgárok tapasztalataival, saját valóságérzékelésével, az adott politikai kontextussal, illetve a korszellemmel. A politikai valóságot így lényegében a vezetői narratívák és az állampolgári tapasztalatok közti dinamikus kapcsolat határozza meg (Metz, 2017b: 241).

Metz Rudolf a miniszterelnöki migrációs narratívát elemző munkájában ezzel kapcsolatban idézi Keith Grint megközelítését, amely szerint a vezetői történet öt kérdés megválaszolásával járható körbe. Ez az öt kérdéskör közül négy (identitásépítés, helyzetdefiniálás, vízióalkotás, taktikaalkotás) szoros átfedéseket mutat a politikai gondolkodásnak a Schlett által leírt sarokköveivel, míg ötödik elemként a megfogalmazott válaszok indoklását emeli be a követők mobilizálásával összefüggésben, amely újfent rávilágít a vezetői narratívaalkotásnak arra az aspektusára, miszerint hatékonyságának fokmérője nem annak valóságtartalmán, hanem meggyőzőerején nyugszik. Ebben a megközelítésben tehát maga a politikai vezetés is – akár csak maga a politikai valóság – egy olyan társadalmi konstrukciónak tekinthető, amelyet vezető és követőinek együttes cselekvése határoz meg (Grint, 2005; Metz, 2017b).

Megállapíthatjuk tehát, hogy a politikai valóság narratív módon történő alakítása a politikai vezetés természetes velejárója. Ez azonban igaz magának a felmerülő válsághelyzeteknek a formálására is, tekintettel arra, hogy az inkumbens politikai vezető nem csupán reagálhat egy adott válsághelyzetre, hanem – saját képességeinek és mozgásterének függvényében – alakíthatja, vagy akár elő is idézheti azokat.

Körösényi és társai a válsághelyzetek három típusát különítik el a normálállapothoz képest az egyes esetekben jelentkező kontingencia típusa, illetve mértéke szerint. Ennek értelmében az endogén, belülről, a vezető által generált

válságtól (voluntarista forgatókönyv) megkülönböztethetjük az exogén, a külső sokk következtében kialakult válsághelyzetek két típusát, amelyeket alapvetően a politikai vezető külső sokkra adott reakciója, politikai stratégiája szerint különíthetünk el egymástól. Mint írják, míg a strukturalista forgatókönyv szerint az inkumbens vezető elsősorban a kontingencia azonnali csökkentésére törekszik és az uralkodó normatív keretrendszeren belül igyekszik értelmezni, valamint kommunikálni a helyzetet, addig a konstruktivista forgatókönyv szerint a vezető, kihasználva a külső sokk által szolgáltatott lehetőséget, új narratívákat alkot, és azok keretében értelmezi az eseményeket, átmenetileg elkerülhetetlenül is növelve ezzel a kontingenciát (Körösenyi et. al. 2017). Jelen tanulmány a közelebbi vizsgálódás alapjául szolgáló koronavírus-járvány okozta válsághelyzetet az utóbbi, a konstruktivista forgatókönyv által meghatározott *újraderfiniált válsághelyzet* értelmezi, amelyben mind a politikai cselekvés számára külsődleges kihívásként jelentkező *háttérkontingencia*, mind pedig a politikai cselekvés konstitutív elemének tekinthető *operatív kontingencia* szintje magas.

Az újraderfiniált válságban értelemszerűen találkoznak egymással a politikai vezetés válságnarratívái és a politikai ellenségképzés egyes aspektusai, hiszen az egyes narratív szerepek – elsősorban a bűnbak – kijelölése ilyenkor nem pusztán a helyzet értelmezésének eszközeként jelenik meg, hanem az egyes konvenciók megkérdőjelezésének technikájaként is, amely így akár felhasználhatóvá válik az adott hatalmi-politikai erőviszonyok átformálására, az hatalmon levő politikai vezető mozgásterének kiszélesítése is. Az ellenségkonstruáló diskurzusok tehát nem csupán a politikai folyamatok természetes velejárói, de a politikai előnyszerzés eszköziként is funkcionálhatnak.

Az ellenségképzés politikai előnnyé transzformálásának első lépése, hogy a politikai vezető válsághelyzetet értelmezze, annak deklarálja az adott szituációt (akár külső sokkra reagálva, akár saját maga által előidézve azt), annak félelmeire apellálva, megrendítve ezáltal saját politikai közösségének biztonságérzetét. Következő lépésként a beszélő megnevezi a válság okozóját, azaz kijelöli a kialakult helyzetért felelőssé tehető bűnbakot, megnevezi annak tágabb csoportját, és jól beazonosítható jellemvonásokat rendel hozzájuk (ellenségkép-alkotás), majd olyan narratív szituációt teremt, amelyben a válsághelyzet kezelése, a biztonság visszaadása egyedül tőle, a karizmatikus vezetőtől várható. A mindezek következtében kialakuló konstrukciót, a létrehozott megmentői szerepet a vezető

ezek után eszközként használja fel saját társadalmi támogatottságának növelésére, ami végső soron – amennyiben a célközönség elfogadta a narratívát – a plebiszcitumként, azaz a vezető személyéről való igen/nem döntésként funkcionáló választásokon mérettetik meg, szavazatok formájában. Végezetül, amennyiben a narratíva a megmérettetésen sikeresen szerepelt, azt a beszélő egyaránt felhasználhatja múltbéli cselekedeteinek legitimálására, valamint jövőbeli terveinek, programjának igazolására is, újraindítva az ellenségképzés politikai előnnyé alakításának körforgását egy újabb – a plebiszciter vezérdemokrácia egyik alapvető jellemvonását is jelentő – válságként felfogott helyzetértelmezéssel (Molnár 2020: 45).

A válságnarratíváknak a politikai rendszer szintjén történő lecsapódásaként értelmezhető a különleges jogrend szerepének közjogi és politikai felértékelődése is, tekintettel arra, hogy a szabályozás, a gyakori alkalmazás és a narratíva egyaránt egyre inkább elmosás a határt a politika rendkívüli és normálállapota között (Körösényi et. al. 2020: 125-127), megerősítve ezzel az állampolgároknak a permanens válsághelyzet érzetét, és egyúttal megkönnyítve ezzel a helyzet politikai előnnyé formálását, a politikai mozgástér kiterjesztését.

Esettanulmány

A vizsgálódás esettanulmányi részét Orbán Viktor miniszterelnök 2020. szeptember 1. és 2020. december 31. közötti időszakban elhangzott beszédeinek, interjúinak, illetve felszólalásainak közelebbi vizsgálata adja. A vizsgálati időszak kiválasztásának szempontját az határozta meg, hogy az a koronavírus-járvány második hullámának elejére esett, feltételezve, hogy a megelőző „lélegzetvételnymi” nyugodtabb időszak lehetőséget biztosított a politikai vezetés számára egy átgondolt narratíva kialakítására, amelyben egyaránt reflektálhatott a járvány első hulláma alatti teljesítményére, és megfogalmazhatta terveit, programját a következő hullámra való felkészülésre vonatkozóan, szélesebb spektrumot kínálva ezzel az elemzés számára. A kijelölt időszakban a miniszterelnök 40 különböző beszéde került fel a hivatalos miniszterelnöki honlapra, így ezek szolgálták a vizsgálódás szövegkorpuszául. Nem került be az elemzés keretébe egy olyan miniszterelnöki megnyilvánulás sem, amely nem került fel a nevezett honlapra, tekintettel arra, hogy a vizsgálat kifejezetten a hivatalos miniszterelnöki kommunikáció tanulmányozását tűzte ki célul. A manuális kódolással történő

elemzés célja elsősorban az alkalmazott ellenségképek és narratív szerepek beazonosítása, valamint az egyes intézkedések hivatkozási, illetve legitimációs alapjainak meghatározása volt a miniszterelnöki válságnarratívában, figyelemmel az egyes nyelvi-retorikai eszközök alkalmazására a narratíva erősítésében. A jelen tanulmányban az egyes kutatási eredmények szemléltetésére hivatott illusztratív példák, idézetek jellemzően a miniszterelnök leginkább érzékletes, átfogó, „programadó” jellegű megnyilvánulásai közül kerültek ki, amelyet azért fontos kiemelni, mert szemben néhány, ugyancsak az elemzett szövegkorpusz részét képező, rövidebb felszólalással, alapját jelenthetik egy esetleges jövőbeli mélyebb, kvalitatív vizsgálódásnak is.

Az empirikus elemzés eredményeinek tekintetében megállapítható, hogy a miniszterelnöki válságnarratívában jól beazonosíthatók az ellenségképzés politikai előnnyé transzformálásának (Molnár, 2020) egyes fázisai, állomásai. A helyzet, azaz a válság értelmezését illetően azt a miniszterelnök egyértelműen egy exogén, külföldről behurcolt krízisként aposztrofálta, amellyel egyidejűleg ásta alá a „rosszul védekező” külföldi államok tekintélyét, és erősítette meg a sajátját azáltal, hogy azokat Magyarország első hullám alatti, sikerként értelmezett védekezésével állította szembe.

„A vírus második hulláma itt van. Benne vagyunk. Megérkezett. Ahogy várható volt, és ahogy vártuk is. Mint az első, ez is külföldről jött. Külföldről hurcolták be Magyarországra. Ez világjárvány, mi pedig globalizált világban élünk, ahol nemcsak a jótéteményekből, hanem a vírushoz hasonló komoly kihívásokból is jut mindenkinek. Tavasszal Magyarország jól védekezett. A világ 25 legsikeresebb országa között voltunk. Mások nem tudták a vírust ilyen sikeren visszaszorítani, így esélyt adtak arra, hogy belobbanjon a járvány.” (Orbán Viktor, 2020. 09. 21.)

Ebből már egyértelműen következik, hogy a miniszterelnöki narratíva a válság értelmezésével egyidejűleg kijelölte annak okozóját is, amely azonban már egy jóval komplexebb, cizelláltabb konstrukciót alkot, a bűnbak kijelölése során ugyanis a narratíva egyaránt operál egymással szoros kapcsolatban álló külső és belső, valamint konkrét és absztrakt ellenségképekkel is. Külső ellenségképként jelennek meg többek között a már említett külföldi államok, illetve az EU, annak internacionalizmusa, vagy akár egyes konkrét képviselői (pl. Věra Jourová), de visszatérnek a korábbi kormányzati narratívákban is megjelenő belső ellenségképek is, többek között a hazai ellenzék, annak liberális ideológiája vagy

például Soros György személye is. Láthatjuk tehát, hogy a külső és a belső ellenségképek esetében is egyaránt találkozhatunk absztrakt ideákkal vagy konkrét személyekkel is, amelyek „arcot adnak nekik”, megszemélyesítik azokat.

„(..) nem lesz nyugtunk a baloldaltól sem, akikre még most, a legnagyobb nehézségek, egy világválság idején sem lehet számítani. Csak a fúrás-faragás, a nemzeti erők és összefogás gyengítése, orvlövészlet az ország védekezését irányító szakemberekre és politikai vezetőkre, be- és elárulás Brüsszelben, gáncs és cselvetés. Nekünk ez a baloldal jutott. Ráadásul most a Jobbikkal besűrítve. Most együtt dunsztolódnak a befőttesüvegben. Az ember nem is tudja, sírjon vagy nevéssen. (...) Eszközük a már többszörösen bukott baloldal, amelynek vezére Gyurcsány Ferenc, ifjúsági szervezete a Momentum, dollármilliárdos szponzora pedig Soros György. A múlt erői ők, akik egyszer már tönkretették az országot.” (Orbán Viktor, 2020.09.21.)

Megfigyelhető ezzel kapcsolatban ugyanakkor, hogy az alkalmazott ellenségképek komplexitása egy meghatározott sémába rendezhető azáltal, hogy az egyes képek közti kapcsolatok szövevényes, egymással minden szempontból kapcsolatban álló rendszerbe rendezik az egyes különálló ellenségképeket, sajátos *ellenségkép-hálókat* létrehozva ezáltal.⁴

„(...)a magyar ellenzék valóban be van darálva és be van töltve a szélsőjobbtól a kommunistáig, és ott vannak egy bélben, és ezt nem tudom másképpen nevezni, mint a finanszírozóról, aki az egész mögött áll, ez pedig Soros György, ezért hívom ezt Soros-kolbásznak.” (Orbán Viktor, 2020.10.08.)

Az egyik leggyakrabban megjelenő ilyen ellenségkép-csoport megalkotásához a hazai baloldalt (amelybe a retorika már belekapcsolta a Jobbikot is) a narratíva automatikusan összeköti a nemzetközi baloldallal („brüsszeli bürokrátákkal”), valamint az egyaránt ideológiateremtőként és szponzorként is megjelenő Soros Györggyel, akinek személyéhez óhatatlanul hozzákapcsolódnak a narratívában az általa támogatott (vagy támogatottnak vélt) civil szervezetek, és az azok által képviselt – egyébként gyakran egymástól jelentősen különböző – ügyek,

⁴ Az egyes ellenségkép-elemek a fokozatos összefonódását a magyarországi kormányzati kommunikációban Glied is szemléletesen végigköveti a populista kommunikációs stílus sikerének okait, illetve történelmi-politikai kontextusát vizsgáló munkájában (Glied, 2020).

ideológiák is (mint például az LMBTQ-jogok támogatása vagy a menekültek megsegítése).

„Az iskolák védjék meg a család eszményét és értékeit, és tartsák távol a kiskorúaktól a genderideológiát és a szivárványos propagandát. A liberálisok mindezt jobb esetben sötét közép-kornak, rosszabb esetben klerikálfasizmusnak látják (...)” (Orbán Viktor, 2020.09.21.)

Az egyéni ellenségképek ilyen formában történő összekötésével a narratíva egy olyan konstrukciót teremt, amelyben elég csupán az egyik ellenségkép felidézése, hiszen a befogadó közeg automatikusan hozzátársítja az ellenségkép-csoport többi tényezőjét is, növelve ezzel a csoport egyes elemei által képviselt fenyegetés szintjét. Ez a technika a szűkös erőforrásként felfogott politikai figyelem (Merkovity, 2018) megragadása és fenntartása szempontjából is célravezető stratégiát jelent, hiszen a rövidebb, csupán a csoport egy-egy elemére fókuszáló kampányüzenetek is magukban hordozzák a csoport teljessége által képviselt, hozzá társított fenyegetés-érzetet, a figyelem megragadására alkalmasabb, tömör üzenetek is képesek a teljes üzenet közvetítésére a részletes logikai levezetés nélkül is. A narratíva mindezek tükrében tehát egyes hívószavak köré (ld. Soros György, „bukott baloldal” stb.) rendezi az egyes ellenségkép-csoportjait.

„Azt, hogy Jourová asszony Soros György embere, és hogy erősebben fogalmazzak, a tenyeréből eszik, ezt mindannyian tudjuk. Ezt mindig is tudtuk, tehát Věra Jourová Soros György embere az Európai Bizottságban. Ő nem Csehországot képviseli, sőt nem is a cseh embereket, sőt nem is az európai embereket, sőt nem is a bizottságot, ő Soros Györgyöt képviseli. Ilyen a helyzet, ilyen az európai politika.” (Orbán Viktor, 2020.10.08.)

A narratíva mindezek mellett egy erőteljes fenyegetés-faktort is rendelt az általa életre hívott ellenségkép-hálókhöz, amely szerint a megnevezettek mindegyike komoly *egzisztenciális fenyegetést* jelent a közösségre és annak értékeire nézve, egyaránt megrendítve ezzel a befogadó közösség biztonságérzetét, és megteremtve egy olyan narratív szituációt, amelyben egyértelműem a beszélő öltheti magára a megmentő szerepét. Tovább erősíti ezt az aspektust, hogy a fenyegetés olyan absztrakt, szimbolikus tartalmakkal telített elemekre irányul, mint a magyar nemzeti identitás és a keresztény értékek, amelyek így a szimbolikus töltetüknél fogva erőteljesebben alkalmasak érzelmek kiváltására, cselekvésre ösztönzésre (Zentai, 1997: 23–24).

„A nemzeti önrendelkezésre a legnagyobb veszélyt ma a globális, nyílt társadalmat hirdető, a nemzeti kereteket felszámolni akaró világhálózat jelenti. A Soros György-féle korlátlan anyagi és humán erőforrásokkal rendelkező network céljai világosak. A migráció felgyorsításával kevert etnikumú, nyílt társadalmakat létrehozni, a nemzeti döntéshozatalt lebontani és azt a globális elit kezébe adni” (Orbán Viktor, 2020.09.21.)

A biztonságérzet visszaadásának aspektusa a vizsgált beszédekben alapvetően két síkon jelenik meg. Az egyik, a rövidtávú, kézfoghatóbb aspektus, amely alapvetően a kormány felkészültségét hangsúlyozza a koronavírus-járvány második hullámára való felkészültség tekintetében, míg a másik aspektus a kormánypártok közelgő választásokon való sikeres szerepléséhez köti a távlati biztonság megeremtését.

„(...) egyetlen magyar embernek sem kell szenvednie vagy meghalnia azért, mert az egészségügyi rendszer ne tudná őt befogadni, és számára megfelelő ellátást adni. Minden magyar élet megvédésére képes a magyar egészségügy.” (Orbán Viktor, 2020.09.12.)

E távolabbi aspektussal a narratíva lényegében összeköti a biztonságérzet visszaadásának aspektusát annak politikai előnnyé, társadalmi támogatottsággá formálásával, hiszen a szavak szintjén is megjelenik a kettő összekapcsolása. Mindez kiegészül továbbá egy olyan háborús retorikai nyelvezettel, amely mind a vírussal, mind a megjelölt ellenségekkel szembeni hadviselés sikeréhez köti a normálállapot visszaállításának lehetőségét és a fenyegetett értékek védelmét.

„2022-ben *döntő ütközetre* készülnek. Mögöttük lesz a nemzetközi média, a brüsszeli bürokrata és a civilnek álcázott NGO-szervezetek. Nem lehet kétségünk, a hatalomért és a pénzért mindent meg fognak tenni. Ideje nekünk is *hadrendbe állni*. A kormányzás nehéz évei után vissza kell térnünk a *választási csataterre*. Itt az ideje szedelőzködni, hogy a megfelelő pillanatban *kilovagolhassunk*. Nagy *ütközet* vár ránk 2022-ben. Készüljeteek.” (Orbán Viktor, 2020.09.21.)

A választásokon való sikeres szereplés egyértelmű legitimációs aspektusain túl az elemzett szövegek szinte mindegyikében megjelenik a nemzeti konzultációra való hivatkozás is, mint a kormányzati politika helyes irányának igazolása, amely jellemzően összekapcsolódik annak hangsúlyozásával, hogy – szemben az elsövel –

a második hullám alatt nem kell komolyabb lezárásokra, járványügyi korlátozásokra számítani.⁵

„Nem egyedül állok én sem a gáton, hanem van mellettem egymillió-nyolcszáz ezer ember, nekik is szeretnék köszönetet mondani, akik visszaküldték a nemzeti konzultációs kérdőívet, és kijelölték a védekezés irányát, ami teljesen egyértelmű. A védekezés iránya úgy hangzik, hogy Magyarországnak működnie kell. Azt várják a kormánytól, azt várják tőlem, az egészségügyi rendszertől, a gazdaságirányításban résztvevőktől, hogy tartsuk működőképes állapotban Magyarországot, és ne engedjük, hogy a vírus megbénítsa az ország és a magyarok mindennapjainak életét.” (Orbán Viktor, 2020.09.12.)

Mindez ellentmondásban áll a kormányzati politika tényleges alakulásával, amely a vizsgált időszak alatt szigorította többek között a határátlépés szabályait, betiltotta a gyülekezést és a tömegrendezvényeket, valamint kijárási korlátozást vezetett be este nyolc és reggel öt óra között. Születtek ugyanakkor a vizsgálati időszak alatt olyan komolyabb jogszabály-módosítások is, mint például 2020. évi CIX. törvény a koronavírus-világjárvány második hulláma elleni védekezésről (második felhatalmazási törvény), valamint az Alaptörvény kilencedik módosítása is, amelyek amellet, hogy jelentősen növelték a kormány politikai mozgásterét,⁶ olyan ügyeket, illetve kérdéseket is szabályoztak, amelyek csak érintőlegesen, vagy egyáltalán nem kapcsolódtak a koronavírus-járvány okozta válsághelyzethez, korlátozva ugyanakkor valamilyen formában a narratíva által ellenségesnek bélyegzett csoportok jogait, mozgásterét (Magyar Helsinki Bizottság, 2020). Ilyen például az LMBTQ-jogokat (azon belül is elsősorban az örökbefogadást) korlátozó kitételek, vagy például az Alaptörvény 38. cikkének az a kiegészítése, miszerint „a közfeladatot ellátó közérdekű vagyonkezelő alapítvány létrehozásáról,

⁵ A kormány 2020 júliusában indított Nemzeti Konzultációt a koronavírusról és a gazdaság újraindításáról, amelynek kérdései elsősorban a járványhelyzet kezelésével kapcsolatos kormányzati intézkedésekhez való állampolgári viszonyulás feltérképezésére irányultak. A Nemzeti Konzultáció eredményei kevésbé alkalmasak ugyanakkor a teljes lakosság véleményének tükrözésére, tekintettel arra, hogy az semmiképpen sem tekinthető reprezentatív felmérésnek, a kérdőív visszaküldése pedig legnagyobb arányban a kormánypárti szavazók körében jellemző.

⁶ A második felhatalmazási törvény például 90 napra rendkívüli felhatalmazást biztosított a kormány számára, hogy veszélyhelyzetben olyan rendeleteket alkothasson, amelyekkel egyes törvények alkalmazását felfüggeszti, törvényi rendelkezésektől eltérhet, vagy egyéb rendkívüli intézkedéseket hozhat. Ld. 2020. évi CIX. tv. 5.§.

működéséről, megszüntetéséről, valamint közfeladata ellátásáról sarkalatos törvény rendelkezik”, amelynek következtében az alapítványi rendszer egy esetleges kormányváltás esetében is csupán kétharmados többséggel módosítható.

Ahogy azt azonban a narratíva visszatérő elemeként megjelenő nemzeti konzultációra való hivatkozás is jelzi, a vezető által megalkotott történet nem távolodott el annyira saját szavazótáborának valóságérzékelésétől, hogy az gyengítse a narratíva meggyőző erejét. Mindez összhangban áll a narratívaalkotásnak azzal az aspektusával, miszerint a magasabb absztrakciós szintre emelt vezetői történet könnyebben elősegítheti a vezető mozgásterének növelését (Metz, 2017b), így a hangsúly áthelyezése a járványhelyzet okozta gyakorlati problémákról távolabbi, a nemzeti identitást és a keresztény értékeket veszélyeztető ellenségképekre ugyancsak hozzájárult a narratíva diszkurzív hatékonyságának növeléséhez, illetve ahhoz, hogy az alkalmasnak bizonyult az aktuális hatalmi-politikai viszonyok átformálására.

Konklúzió

Összességében elmondhatjuk tehát, hogy a vizsgált időszak vezetői narratívája alapvetően megfelelt a plebisziter politikai vezetés jellemzőinek, amelyen belül jól beazonosíthatónak tekinthetők a politikai *ellenségképzés politikai előnyre transzformálásának* egyes lépései (Molnár, 2020). Mindezek tükrében igazolódni látszik, hogy a válság jellegének, valamint a politikai vezető személyének összjátéka (Körösényi et. al., 2017) lehetővé tette az inkumbens vezető számára a hatalmi-politikai erőviszonyok átformálását, saját mozgásterének növelését a válsághelyzetre adott reakcióján, politikai stratégiáján és az általa megalkotott vezetői válságnarratíván keresztül.

A rendkívüli jogrend alkalmazása, mint a politikai mozgástér kiterjesztésének jogi szinten történő manifesztációja a centralizáció logikáját követve szintén a kormányzati, illetve kormányfői döntéshozatal függetlenségét – s ezzel egyidejűleg a hatalomgyakorlás autoriter jellegét is – erősítette, amely összhangban áll a miniszterelnöki narratíva korábban is követett logikájával (Körösényi et. al., 2020). Mindez egybevág Körösényi és társainak azzal a megállapításával is – amely Stephen Skowronek munkája nyomán – rekonstruktív vezetésként határozza meg Orbán Viktor kormányzását, és amelynek keretén belül a rend megtörése (*order-shattering*), újjáépítése (*order-affirming*) és megerősítése (*order-creating*) nem egy

egyszeri és lezárható folyamatként jelenik meg, hanem mint „a politikai cselekvés folyamatos érvényesülése az intézményrendszer statikussága felett” (Körösényi et. al. 2020: 127). A fenti empirikus elemzés tükrében igazolódni látszik továbbá e rekonstruktív vezetésnek az az aspektusa is, miszerint a pillanat uralásának elve révén a mindennapok részévé teszi az alkotmányos rend folyamatos alakítását, átformálását, miközben a hangsúlyt alapvetően az aktuálisan felmerülő újabb és újabb kihívások leküzdésére, politikai küzdelmek megnyerésére helyezi a stabilitás, az egyensúlyi helyzet megteremtése helyett (Uo. 128). Az orbáni vezetésnek ez a megfigyelhető *voluntarista jellege* újfent reflektorfénybe helyezi a politikai gondolkodásnak a *politikai cselekvőképesség* megteremtésére és fenntartására irányuló aspektusait is (Schlett, 2018), amely a vizsgált vezetői megnyilvánulások mindegyikében hangsúlyosan tetten érhető mozzanatnak bizonyult. A vezetői narratívában megmutatkozó legitimációs diskurzus ezzel egyidejűleg egyértelműen egy kívülről jövő, külföldről behurcolt krízisként aposztrofálta a koronavírus-járvány okozta válsághelyzetet, implikálva és explicite egyaránt azt üzenve, hogy a külső sokk által okozott instabilitást csak egy erős, cselekvőképes kormány tudja kezelni, magára és kormányára osztva ezzel a *megmentő* diszkurzív szerepét. Ezt a cselekvőképességet a politikai mozgástér pillanatnyi kiszélesítése mellett a kormányzati narratíva és döntéshozatal egyaránt kiterjesztette továbbá arra a potenciális, távlati eshetőségre is, ha a 2022-es választások kormányváltást eredményeznének, hiszen a narratíva manifesztációjaként megszülető egyes mozgástér-kiterjesztő jogi intézkedések a jelen válsághelyzetét felhasználva szélesítették a miniszterelnök mozgásterét arra az esetre is, ha az esetleg a jövőben ellenzékbe szorulna (Körösényi et. al., 2020). Noha a politikai tér ilyen formán történő átalakítása nem tekinthető újdonságnak a 2010 utáni Orbán-kormányok politikájában (elég csak például a választási rendszer átalakítására vonatkozó, leginkább kézenfekvő példára gondolni), a koronavírus-járvány válságnarratívájának árnyékában meghozott ilyen jellegű intézkedéseket remekül illusztrálja például az alapítványi rendszer már feljebb is említett átszervezése, amely jelen formájában lehetővé teszi többek között köztulajdonban álló ingatlanok vagyongazdálkodó alapítványok tulajdonába történő juttatását, gyakorlatilag csökkentve ezáltal annak a közvagyonnak a mértékét, amellyel a 2022-es választásokat követően felálló kormány gazdálkodhat.

Irodalomjegyzék

- Böcskei, Balázs (2019): „Tények utániság” mint a politika normális állapota. In: Horváth, Szilvia – Gyulai, Attila (szerk.): *Dialógus, vita, diskurzus. Tanulmányok Szabó Márton diszkurzív politikatudományáról*. MTA TK PTI – L'Harmattan Kiadó, Budapest: 37–47
- Bugariski, Ranko (2004): A háború és a béke diskurzusa. *Fosszília*, 3. szám: 132–145.
- Edelman, Murray (1998): Politikai ellenségek konstruálása. In: Szabó, Márton (szerk.): *Az ellenség neve*. Józseveg Műhely Kiadó, Budapest. 88–123.
- Gardner, Howard (2011): *Leading Minds: An Anatomy of Leadership*. NY BasicBooks, New York.
- Glied, Viktor (2020): The Populist phenomena and the reasons for their success in Hungary. *Politics in Central Europe*. 16 (1): 23–45. DOI: <https://doi.org/10.2478/pce-2020-0002>
- Grint, Keith (2005): Problems, Problems, Problems: The Social Construction of 'Leadership'. *Human Relations*, Vol. 58. (no. 11.): 1467–1494.
- Magyar Helsinki Bizottság (2020): Flash Report: What happened in the last 48 hours in Hungary and how does it affect the rule of law and human rights? <https://bit.ly/35Grd6i>, utolsó hozzáférés 2021.11.25.
- Illés, Gábor (2016): Válságkonstrukciók. Orbán Viktor és Bajnai Gordon válságértelmezésének összehasonlítása. *Replika*, 98. szám, 47–65.
- Illés, Gábor (2017): Felforgatás és megőrzés: Charles De Gaulle három válsága. In: Körösenyi, András (szerk.): *Viharban kormányozni. Politikai vezetők válsághelyzetekben*. MTA TK PTI, Budapest: 168–194.
- Koselleck, Reinhardt (1997): *Az aszimmetrikus ellenségfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Józseveg Műhely Kiadó, Budapest.
- Körösenyi, András (2005): *Vezér és demokrácia. Politikaelméleti tanulmányok*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Körösenyi, András – Illés, Gábor – Gyulai, Attila (2020): *Az Orbán-rezsim. A plebiszciter vezérdemokrácia elmélete és gyakorlata*. Osiris Kiadó – TK PTI, Budapest.
- Körösenyi, András – Illés, Gábor – Metz, Rudolf (2017): A politikai vezetők szerepe válsághelyzetekben: fogalmi-elméleti keret és kutatási kérdések. In: Körösenyi, András (szerk.): *Viharban kormányozni. Politikai vezetők válsághelyzetekben*. MTA TK PTI, Budapest: 9–45.
- Mazzoleni, Gianpietro (2006): *Politikai kommunikáció*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Merkovity, Norbert (2018): *A figyelemalapú politika a közösségi média korában*. Médiatudományi Intézet, Budapest.
- Metz, Rudolf (2017a): Határok nélkül? Orbán Viktor és a migrációs válság. In: Körösenyi, András (szerk.): *Viharban kormányozni. Politikai vezetők válsághelyzetekben*. MTA TK PTI, Budapest: 240–264. DOI.
- Metz, Rudolf (2017b): A kis-nagy ember: G. W. Bush és a 9/11-es terrortámadás. In: Körösenyi, András (szerk.): *Viharban kormányozni. Politikai vezetők válsághelyzetekben*. MTA TK PTI, Budapest: 218–239.
- Molnár, Ivett (2020): Válságértelmezés és ellenségképzés a politikai vezetői narratívában. *Politikatudomány Online*. 2020/1. szám: 39–67.

- Orbán Viktor exkluzív interjúja az m1 „Ma este” című műsorában, 2020.09.12-én, <https://bit.ly/35Grhmy>, utolsó hozzáférés: 2021.11.25.
- Orbán Viktor interjúja a Hír Televízió „Magyarország élőben” című műsorában, 2020.10.08-án, <https://bit.ly/35VXWF7>, utolsó hozzáférés: 2021.11.25.
- Orbán Viktor (2020): Együtt újra sikerülni fog. *Magyar Nemzet*, <https://bit.ly/3J8eKGS>, utolsó hozzáférés: 2021.11.25.
- Pál, Gábor (2019): A politikai ellenségképzés és a politikai erőszak kérdésköre Szabó Márton írásaiban. In: Horváth, Szilvia – Gyulai, Attila (szerk.): *Dialógus, vita, diskurzus. Tanulmányok Szabó Márton diszkurzív politikatudományáról*. MTA TK PTI – L'Harmattan Kiadó, Budapest: 159–169.
- Pál, Gábor (2015): *A vitathatóság keretei: A gyűlöletbeszéd fogalmának jelentésmezői és a kérdéskör metaforizációja a magyar politikai diskurzusban*. MTA TK PTI, Budapest.
- Schlett, István (2018): *A politikai gondolkodás története Magyarországon – Appendix*. Századvég, Budapest.
- Schmitt, Carl (2002): *A politikai fogalma*. Osiris-Pallas Stúdió-Attraktor, Budapest.
- Szabó, Márton (2016): *Diszkurzív politikatudomány. Bevezetés a politika interpretív szemléletébe és kutatásába*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Zentai, Violetta: (1997): Politikai antropológia: a politika antropológiája. In: Zentai, Violetta (szerk.): *Politikai Antropológia*. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest: 9–36.

Abstract

The Political Enemy-Construction through the COVID-19 crisis-narrative

The aim of this paper is to analyse these changes in connection with the COVID-19 global pandemic and how the crisis affected political discourses and political decision-making within the context of Hungarian politics. The examination is narrowed down to the analysis of the various speeches and interviews given by Prime Minister Viktor Orbán between September and December of 2020, based on the premise that Hungary can be considered a plebiscitary leader democracy in which the legitimacy of the political leader (and their actions) is determined by their charisma and agency (Körösényi et. al., 2020). Since crisis narratives are rather convenient tools in this process a closer look on the utilisation of these narratives can give us insight on how certain communication strategies affected the meaning of certain concepts in order to alter public perceptions and thus, power-dynamics.

Keywords: *Political Discourse Studies, political leadership, crisis narratives, narrative enemy-construction*